

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на рукопис дисертації **Сивака Василя Васильовича**
на тему “**Євхаристійна іконографія в культурно-історичній традиції
українців XVII–XVIII ст.: походження та символіка**”,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.01 – історія України

В останні роки у сфері історичних досліджень в Україні все частіше спостерігається міждисциплінарний фокус щодо вивчення історичних процесів, який базується на поєднанні методів різних гуманітарних дисциплін (історії, етнології, антропології, мистецтвознавства, богословських студій тощо). Актуальність такого підходу підтверджується представленим дослідженням В. Сивака, присвяченого особливостям розвитку євхаристійної іконографії у контексті української культурно-історичної традиції вказаного періоду.

Історично склалося, що твори релігійної тематики в українському мистецтві відображають не лише теологічне вчення і репрезентують не тільки суть і характер художнього розвитку, але й розкривають широкий спектр соціо-культурних процесів епохи. Відтак, заявлена тема передбачає аналіз походження та розвитку символіки певного іконографічного типу (а саме – євхаристійної), через призму історичних умов формування релігійно-філософського та художньо-образного підґрунтя цього типу, що впливали на його оновлення і трансформації протягом XVII –XVIII ст..

Оскільки дисертаційне дослідження В. Сивака націлене на переосмислення церковної історії й релігійного мистецтва, тому воно опирається на візуальний матеріал і об'єктом вивчення для здобувача стали зразки іконографії, що представляють євхаристійну тематику в українському церковному мистецтві XVII-XVIII ст., а предметом

дослідження В.В. Сивака є аналіз образно-мистецьких символів Євхаристії у просторі українського храму, як прояву самотності української релігійно-історичної традиції вказаного періоду.

Дисертаційне дослідження має чітку структуру, складається зі Вступу, чотирьох розділів, Висновків, переліку літератури (326 позицій), ілюстрацій та додатків (77 позицій). Основні вихідні положення дисертації здобувач вичерпно виклав у Вступі.

В основній частині дисертаційного дослідження В. Сивака послідовно висвітлено такі аспекти:

1. Історіографія та джерела питання; методологія дослідження.
2. Визначення символіки християнського мистецтва, адаптованої в історичному й релігійно-культурному українському контексті; візуальний вимір християнської літургії в історичній ретроспективі.
3. Вивчення історичної генези облаштування храму у традиції київської церкви.
4. Дослідження синтезу мистецтв у літургійній практиці та історико-культурному просторі українського храму.
5. Аналіз еволюції євхаристійної тематики як процесу взаємодії між східною- та західною християнською і мистецькою традиціями. Виявлення характеристик цього явища як маркерів ширшого історичного процесу формування української культурно-релігійної ідентичності епохи бароко.
6. Проблемні питання взаємодії між вимогами канону та проявами творчої ініціативи митця.

Зрозуміло, що коло питань, які здобувач намагається виокремити і проаналізувати за допомогою вивчення іконографічної специфіки, є досить широким і багатовекторним. Для висвітлення цих питань, здобувач використав досить широку джерельну базу, в якій – важливі новітні наукові

публікації (загально-історичні та мистецтвознавчі) та різноманітні візуальні джерела, висвітлені у першому розділі дисертації. Варто особливо відзначити, що слідуючи традиції візуальних методів історичного дослідження, В.В. Сивак залучив низку релевантних артефактів (пам'ятки архітектури із представленими у них стінописом, різьбленням, іконами, а також – шитво, хоругви, гравюра).

У другому розділі дослідження дисертант проаналізував витоки євхаристійної символіки у християнському мистецтві й традиції східної і західної церков, а також розкрив та проаналізував особливості сприйняття літургії через систему візуальних образів.

Третій розділ дисертації присвячено аналізу та інтерпретації образно-мистецької символіки Євхаристії у просторі українських храмів XVII-XVIII ст. Важливим внеском дисертанта тут є акцент на полеміці між католиками і православними про природу і втілення євхаристійної жертви, та відгук цієї полеміки у ширшому історико-культурному контексті. Також у цьому розділі розглянуто специфіку синтезу мистецтв у храмі як вираження не лише теософських, а й певних актуальних суспільних тенденцій. Важливим внеском дисертанта є міркування про широкий тематичний репертуар євхаристійної тематики в українському релігійному мистецтві епохи бароко (наприклад, «Христос-виноградна лоза», «Спас-виноградар», «Пелікан», «Спас -недремне око», «Христос у точилі», «Христос у чаші», «Розп'яття з виноградною лозою», «Плоди страждань Христових» та ін.). У вказаному розділі заслуговує на увагу висвітлення лінії розвитку української книжкової графіки у її взаємозв'язках із релігійною полемікою та візуальною алегоричністю сюжетів в внутрішньому українському контексті, а також – у стосунку до міжконфесійного та міжнаціонального обміну (про контакти і запозичення із західних взірців – с. 107-109 та ін.). Варто відзначити також послідовне і цілеспрямоване проведення паралелей між різними періодами розвитку

релігійної традиції Київської церкви (середньовіччя, ранньомодерна доба, бароко)

Доцільно зупинитися на окремих важливих із погляду історичної науки аспектах дослідження В.Сивака, представлених у четвертому розділі. Дисертант визначає образотворчу євхаристійну символіку як виразний маркер української історичної релігійно-мистецької традиції кількох століть. Заслуговує на увагу виділення літургійних нововведень, здійснених представниками Чину Св.Василія Великого на початку XVIII ст., пов'язаних із поширенням свята Пресвятої Євхаристії (Божого Тіла) та нових символіко-алегоричних сюжетів на цю тему – с.135-136). Загалом, вказаний розділ дисертації переконливо засвідчує, що теми і мотиви іконопису, як важливого елемента релігійної культури українського народу відобразили основоположні особливості духовного життя епохи. А розглянуті твори повною мірою висвітлюють основні іконографічні інтерпретації євхаристичних тем.

Важливим внеском здобувача став критичний аналіз поняття канону в церковному мистецтві епохи (підрозділ 4.2) та трансформації цього поняття у свідомості художника-іконописця під впливом соціокультурних змін та історичних факторів. У вказаному підрозділі, В. Сивак підкреслив, що українське мистецтво не було «законсервоване» вимогами канону, а митці мали змогу демонструвати власний індивідуалістичний підхід навіть у творах регламентованих релігійною тематикою. Інший важливий аспект – чутливість українського соціуму (церковних і світських середовищ) до барокового мистецтва католицької Контрреформації. Відтак, здобувач запропонував чіткий і обґрунтований перелік особливостей та нововведень в українському іконопису, які з'явилися як відповідь на історичні й соціокультурні трансформації українського суспільства у XVII-XVIII ст. Дисертаційне дослідження завершують логічні й обґрунтовані Висновки,

текст проілюстровано вичерпною та інформативною добіркою ілюстрацій (77 позицій).

Мова викладу дисертаційного дослідження – чітка і зрозуміла, не переобтяжена іншомовними конструкціями, однак подекуди прослідковуються певні стилістичні огріхи та неточності опису. Критично оцінюючи рецензований текст дисертаційного дослідження В.Сивака, мусимо висловити і ряд зауважень:

- 1) Оскільки, дисертація на здобуття наукового ступня доктора філософії є кваліфікаційною працею, що засвідчує вміння критично обирати та осмислювати історіографію, необхідно додати наступні зауваження до першого розділу:
 - на нашу думку, варто було детальніше висвітлити репрезентативну вибірку об'єктів аналізу, які територіально охоплюють різні частини України вказаного періоду;
 - щодо аналізу історіографії, можемо зауважити, що варто було зробити його більш структурованим, групуючи джерела і за колом питань, і за хронологією та важливістю у стосунку до теми;
 - щодо методів історичної науки із комплексним застосуванням споріднених міждисциплінарних підходів, то дисертанту варто було скористатися базовими працями Н. Яковенко («Вступ до історії») та П. Берка «Нові підходи до історіописання» та ін.
- 2) У 2 розділі відзначимо такі огріхи:
 - іноді пошуки традиції (чи розвитку символіки) мають надто широкий часовий та територіальний діапазон (с.74-76), часом не мають стосунку до теми дослідження (приклади на с.74);
 - подекуди трапляється довільний перехід від пізніших до попередніх історичних періодів або навпаки (і це дещо руйнує стрункість аргументації у роботі);

- більшого розвитку заслуговує висвітлення джерел алегоричної іконографії та її розвиток в українському бароко (можливо тут були б корисними й інші дослідження архієпископа І. Ісіченка ?).

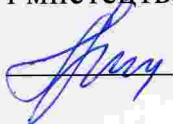
3) У 4 розділі дисертанту варто було уникати узагальнюючих тверджень на зразок «унія була шляхом полонізувати українців» (с. 129), без вказання конкретних умов і наслідків.

Проте вказані застереження суттєво не впливають на загальне позитивне враження від дисертації В. Сивака. Текст автореферату також повноцінно відображає матеріал і теоретичні узагальнення, розгорнуто викладені у рукописі дисертації.

Наведені у відгуку аргументи дають усі підстави зробити висновок, що дисертаційне дослідження В. Сивака «Євхаристійна іконографія в культурно-історичній традиції українців XVII- XVIII століть: походження та символіка» є завершеною самостійною працею, що виконана з дотриманням вимог п. 9, 10, 12, 13, 14 постанови Кабінету Міністрів України № 567 “Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів” від 24 липня 2013 р., зі змінами, а її автор Сивак Василь Васильович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри графічного дизайну
і мистецтва книги Української академії друкарства

 Левицька Мар'яна Корнеліївна

23 грудня 2023 р.

